

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 18.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Գ Լ ՈՒՒՍ Ժ Է .

Իկին Տուկլաս թագուհւոյն վերջին խօսքէն յաղթահարած իր խուցը քաջուեցաւ, իսկ Ուիլեմ Իր Տակողութիւնը կրկնապատկելով, պահպանները աւելցուց, եւ նաւակացքով նոր պահանորդ դնել տուաւ: Թագուհին երբոր տեսաւ որ դղեակին մէջ հանդարտութիւն տիրեց, Սէյթոն օրիորդին վրայ յենած նորէն պատուհանին քով մտնեցաւ, եւ հաղիւ թէ աչքը տնակին վրայ դարձուց, տեսաւ որ լոյսը ծագեր է. ուրախութեան աղաղակ մը հանելով ձեռքերը երկինք վերցուց: Բլրակին լոյսը նորէն վառուած էր եւ լուսատու աշտարակը նորէն փոթորկալից ծովուն մէջ իր շողն արձակած էր: Թագուհին ասկից աւելի ուրիշ բան չէր կրնար բաղձալ: Իմացաւ որ զինքը աղատելու էյաջողած փորձը թշնամեաց Տակողութիւնը կրկնապատկեց եւ իր աղատութեան յոյսը միայն աւնորոշ ժամանակ մը յապաղեց: Բայց լոյսը նորէն երեւնալով, տեսաւ որ իր կողմնակիցք իրեն ծանոյց կու տային որ բոլոր յոյսը դեռ կորսուած չէ. եւ միանգամայն ուրախութեամբ թագուհին դիտեց որ Գէորդ Տուկլաս իր հաւատարիմ աղատին առանց դժբախտութեան ցամաք հասած է: —

Եւ մէն ճգնաժամերէն ետեւ միշտ հանդարտութեան վայրկեան մը կը տիրէ, որուն մէջ բնութիւնը նոր զօրութիւններ կը ժողվէ պատահելու նոր դժուարութեանց հակառակ կենալու համար: Օր մը յաւաջ երբոր թագուհին կը յուսար որ նոյն իրիկուն իր աղատութիւնը պիտի գտնէ, անտանելի չարչարանք մը կը համարէր թէ որ նոյն բանտին մէջ դեռ տասնութ հինգ օր կենալու ստիպուած ըլլար, իսկ հիմայ վերը յիշած հանդիսութենէն քանի մը ժամ ետքը երբ որ իր յոյսերը յանկարծակեան հարուածով մը ի դերեւ ելան, յետագայ փախստեան յոյսն որուն ոչ պարագաներն եւ ոչ ժամանակն որոշուած էր, իրեն մեծ մխիթարութիւն պատճառեց: —

Երկրորդ օրն երբոր թագուհին սենեկին մէջն

էր՝ բակին մէջէն նետուած քար մը թագուհւոյն առջեւ ինկաւ: Ինչպէս որ առջի անգամ՝ քարը թղթի մը մէջ փաթեցուած էր որուն մէջ հետեւեալ նամակը գրուած էր՝ «Ինծի հրամայեցիք որ ապրիմ, եւ ես հնազանդեցայ, շնորհակալ եմ ձեզի որ ասով ի վիճակի կ'ըլլամ հրամանոցը համար իմ օրերս կշիւքի մէջ դնելու: Բայց ո՛հ, մեր փորձին դժբախտ ելքը՝ զձեզ աղատելու համար յարմար ժամանակը շատ երկրնցուց: Հեմիլթըն, Հերիս, Արճէյլ, Սէյթոն եւ ուրիշ դաշնաւորք ստիպուեցան իրենց զօրքը ցրուել, զորոնք զանազան պատրուակներով քինրոսի կողմերը ժողված էին. նոյն իսկ իրենք ալ իրենց գղեակները քաջուեցան, եւ միայն մնացի որ ոչ ալ մը երկիր եւ ոչ ալ հպատակ ունիմ: Ասոր համար հրամանոցը որոշ բան մ'ըսել կամ ժամանակ որոշել չեմ կրնար, միայն կրնամ զձեզ ապահովցնել որ գիշեր ցորեկ ձեզի համար արթուն եմ եւ ասոր ապացոյցն աս նամակն ձեզի ըլլայ. աս առթով կը ծանուցանեմ հրամանոցը որ լոյսը վէն բերդին մէջ դեռ բարեկամ մ'ունիք եւ աս բարեկամը թէպէտ եւ դեռ հասակաւ տղայ է, բայց պրական սիրտ մ'ունի: Անոնց աւմէնուն կրնաք վստահանալ որոնք որ ձեզի մտնեալ լով իբրեւ նշանաբան հետեւեալ ոտանաւորը կ'ըսեն, որն որ մեր աղագոտ հմին պատուոյն համար շինուած է, այսինքն «Տուկլաս, Տուկլաս, սիրուն եւ հաւատարիմ»: —

Հաւատարմութեան անցան, ետքը ամիսներն ալ. աշուն եկաւ, եւ բանտարկեալ թագուհին տեսաւ որ ծառոց տերեւները թառամեցան ու թօթափեցան, ձմեռը կը մտնէր, Պէն Լոմոնտի սարերուն վրայ առջի ձեան փունջեր ինկան, եւ հետզհետէ մինչեւ դաշտավայրն ալ տարածեցաւ, եւ վերջապէս թանձր սպիտակ օթոցով մը շրջակայ տեղիքը ծածկեց: Լճին ջուրը սառեցաւ անանկ որ եթէ թագուհին գղեկին պարսպին մէկալ կողմն ըլլար ոտքով ցամաք կրնար անցնիլ: Աս ժամանակներս Մարիամ ամէն իրիկուն մխիթարիչ լոյսը տեսնելով, հանդարտութեամբ եւ ապաւինութեամբ օրերը կ'անցընէր, եւ երբեմն երբեմն իր առջի զուարթութեան վայրկեանները կը գտնէր: Աւերջապէս ձիւնն աներեւոյթ եղաւ, սառցոյցը հալեցաւ, բնութիւնը կամաց կամաց կենք եւ կենդանութիւն առաւ եւ Մարիամ իր վանդակապատ պատուհանէն դարնան զուարթ վերստին ծնունդը կը տեսնէր առանց անոր երջանիկ փոփոխման մասնակից ըլլալու:

Թագուհին բերդէն դուրս եղած բաներուն վրայ բնաւ տեղեկութիւն չէր կրնար առնուլ, իսկ բերդին մէջ եղածներէն միայն անոնք կ'իմանար զորոնք որ իր աչքը կրնար տեսնել. իր աղատութեան

բովանդակ յոյսը պատանեկի մը յաղողակութեան վրայ չիմենալ էր, եւ Գէորգ Տուկլաս փախչելու առնէն ժամանակ չէր ունեցած պատանեկին մասնաւորապէս յանձնելու թագուհւոյն ազատութեան առնէն հոգը: Ամէն անգամ երբոր թագուհին փոքր Տուկլաս տեսնելու առիթ կ'ունենար, պատանեակը բնաւ անոր նշան մը չտալէն զատ, այնպէս մը կը վարուէր որ իբրեւ թէ թագուհին բերդի մէջ չըլլար, ասոր վրայ թագուհին կարծիքի գնաց թէ պատանին իր հասակին սեպհական անհոգութեան մէջ ինկած եւ Գէորգ Տուկլասին տուած խոստումները բոլորովն մոռցած ըլլայ:

Այլ երջապէս Ապրիլ ամսոյն սկիզբները Մարիամ գիտեց որ պատանին սովորականէն աւելի յաճախ իր պատուհանին տակ կը խաղար. եւ օր մը երբոր պատանին պատին ստորոտը փոս մը փորելով թուռն բռնելու որոգայթ մը կը յարմարեցնէր, որուն թագուհին գործ մը չունենալով հետաքրքրութեամբ կը նայէր, տեսաւ որ պատանին մէկ ձեռք փոս բանալու առնէն մէկայ ձեռք աւազել վրայ գիրեր կը փորէր: Եւ իրօք թագուհին աղէկ մը գիտելով համագումարացաւ որ ան բառերը իրեն համար էին, եւ մէկիկ մէկիկ զանոնք ինչ կարգաւ որ տղան կը գրէր եւ անմիջապէս կ'աւրէր, միտքը պահելով, հետեւեալ իմաստը հանեց «Այսօր կէս գիշերը ձեր պատուհանէն չուաւ մը երկրնցուցէք»: Առանց հակառակութեան աս խօսքերը թագուհւոյն համար էին, բայց ոչ նշան մը եւ ոչ հայեցում մը տղուն կողմանէ թագուհին կրցաւ ընդունիլ. եւ փոքր Տուկլաս եւթմարտիկով որ բանը հասկըցուց, որոգայթ լարեց եւ առանց վեր պատուհանին նայելու՝ ուսկից որ թագուհին անպատմելի անհամբերութեամբ կը սպասէր, հեռացաւ: Բանտարկեալ թագուհին ընդունած ակնարկութիւնը կատարելու փութաց: Չուան չունենալուն Մարիամ Սէյթոն թաշկինակներ իրարու հետ կապեց, եւ կանթեղը իրենց ննջելու խուցը տանելէն ետեւ որոշուած ժամը աս կերպով պատրաստուած չուանը վար երկրնցուց: Քանի մը ըրալէն եւ տեւ իմացաւ որ չուանին վարի ծայրը բան մը կապուեցաւ, անմիջապէս վեր քաշել սկսաւ եւ մեծկակ կապոց մը պատուհանին առջեւ ելաւ, զորն որ խոտորնակի դարձնելով վանդակին երկաթէ դաւաղաններուն մէջէն բռնութեամբ ներս քաշեցին: Երկու բանտարկեալք անմիջապէս կապոցը իրենց ննջարանը տարին, եւ դուռը կրկին կղպելէն ետեւ, կապոցը բացին: Աս կապոցին մէջ կային երկու այրաւան հագուստ Տուկլասեան սպասաւորաց նշանազետտին նման եւ մէկ հագուստին օձիկին վրայ գնդասեղով նամակ մը հաստատուած էր, որուն մէջ հետեւեալները գրուած էին: «Թագուհւոյն համար գիտնալու բաներ: — Ամէն իրիկուն ժամը իննէն սկսեալ մինչեւ կէս գիշեր, թագուհին եւ Սէյթոն աս հագուստներն հագնելու են, որպէսզի նախ եւ առաջ իրենք զիրենք վարժեցնեն, եւ երկրորդ որպէսզի փախչելու միշտ պատրաստ կենան ընդ որ յարմար առիթ մը պատահի: Աս հագուստները ձեզ աղէկ պիտի յարմարին, ինչու որ Մարիամ Գլենիկին եւ Մարիամ Լիվինկսթընին վրայէն չափ առնուած են, որոնք ձեր երկուքին հասակն ունին: Ամէն իրիկուն թագուհին լոյսը հարցնելու զանց չառնու, որպէս զի որչափ որ կարելի է կանուխ իմանայ եւ յանկարծակիի չհասնի: Թագուհւոյն կողմնակիցը միշտ կը ժողվուին, անոր բարեկամը միշտ արթուն են»: Աս լուրն որչափ որ միջին էր այնչափ ալ թագուհւոյն մեծ ուրախութեան պատճառ եղաւ. բոլոր երկարա-

տեւ ձմերուան միջոցին մէջ ինքզինքը մոռցուած եւ թող տրուած կը համարէր: Իր բարեկամաց արթնութեան եւ անձնանուիրութեան նոր ապացոյցը իր յոյսը բոլորովն նորոգեց, եւ վերստին նոր ոյժ եւ զօրութիւն առաւ: Անմիջապէս նոյն իրիկուն երկուքն ալ հագուստները փորձեցին, եւ տեսաւ որ նոյները այնպէս իրենց աղէկ կը յարմարէին որ կարծես թէ իրենց վրայէն չափ առնուած ըլլային: Երկրորդ օրը շատ աշխատեցաւ թագուհին փոքր Տուկլասին հետ տեսնուիլ՝ յուսալով որ պատանին նշանով եղեր է, աչքով եղեր է եղածին վրայ հաստատութիւն մը կու տայ, բայց պարսպ տեղ, պատանին միշտ փախուստ կու տար: Իրիկունը Մարիամ լուսին հարցում ըրաւ, որն որ քսան սրտի հարուածէն ետեւ դարձեալ երեւցաւ, ասով յայտնուեցաւ որ որոշ ժամանակ մը դեռ չէ սահմանուած: Բայց սակայն ժամը իննին ընդունած հրամանին համեմատ ամէն իրիկուն հագուստը կը փոխէին եւ մինչեւ կէս գիշեր կը սպասէին: Տասնութինգ օր աս կերպով անցաւ առանց նոր բան մը պատահելու, վերջապէս Ապրիլին վերջերը լոյսը տասը զարկէն ետեւ երեւնալով յայտնեց որ ազատութեան վայրկեանը մերձեցած է:

( ) ր մը թագուհին բերդի մէջ աղմուկ մը լսեց, անմիջապէս պատուհան վազեց եւ տեսաւ որ լճին մէկալ կողմը զինեալ բաղմուտիւն մը կ'եցած է, նոյն վայրկեանն ալ որչափ որ բերդին մէջ նաւ կար նոր եկողները բերդը բերելու համար ճամբայ ելան: Մարիամ որ ասանկ պարագայից մէջ բերդի մէջ ինչ եւ իցէ փոփոխութիւն մը իրեն մեծ դժբախտութիւն կը համարէր, զՍէյթոն իրկեց հարցնելու որ եկողներն ո՞վ են: Սէյթոն քանի մը վայրկեանէն ետեւ խոսկեալ ներս մտաւ ըսելով որ եկողը Ուիլիէմ Տուկլաս Լոյլովէն բերդին տէրն է, որն որ մէկ տարի բացակայութենէն ետեւ իր ամբողջ սպանելով եկած է բերդին մէջ քանի մ'օր անցընելու համար: Աս լուրին վրայ թագուհին ալ խոսկեցաւ, ինչու որ Լոյլովէն բերդատիրոջ գալովը բերդին պահապանները կը շատնային եւ փախչելու նոր ընելու փորձը պէտք էր որ յապաղուէր մինչեւ որ բերդին տէրը իրեններով հեռանայ:

Քանի մը ժամէն ետքը թագուհին աստիճաններու վրայ ոտքի ձայն լսեց, թէպէտեւ իր խուցին բանալիքը իր բանտապետին քովն էին եւ դռները ներսէն չէին կրնար կղպուիլ, ի վերայ այս ամենայնի վեր եկողը փոխանակ ինչպէս որ սովոր էին դռները մէկէն բանալու եւ իբրեւ անկող հլու մտնելու, յարգութեամբ դուռը բախեց: Սէյթոն դուռը բացաւ: Եկողը բերդին ծեր տան հաղարապետն էր, որն որ ծեր Ուիլիէմ Տուկլասին կողմանէ եկած էր զթագուհին կերակրոյ հրաւիրելու, զորն որ տան տիրոջ պալատեան համար պիտի ընէին: Մարիամ շնորհակալ ըլլալէն ետեւ ըսաւ որ քիչ մը տկար ինքզինքը կը զգայ, եւ միանգամայն կը վախնայ որ իր տիրութեամբ բաղմանաց հասարակաց ուրախութիւնը կ'աւրէ: Տան հաղարապետը յարգութեամբ խոնարհեցաւ եւ գնաց: Բոլոր օրը բերդին մէջ շարժում էն աղմուկ կը տիրէր, ամէն վայրկեան Տուկլասեանց նշանազետտներով սպասաւորները կ'երթային կուղային, այսինքն ան տեսակ զգեստներով, զորոնք որ թագուհին ընդունած էր: Թագուհին աս միջոցիս մէջ պատուհանին քով նստած տիրութեամբ քինրոսին տան վրայ աչքերը դարձուցած էր. տան պատուհանին փեղկերը ըստ սովորութեան փոցուած էին, բնակութեան բնաւ նշան չէր երեւնար: Իրիկուն եղաւ, բերդին պատուհաններն չուսաւորուեցան եւ

բակին մէջ երկայն լուսաւոր շերտեր տարածեցին, միւս կողմանէ բլրակին վրայ փոքր աստղը կամաց կամաց սկսաւ լուսաւորուիլ: Թագուհին երկայն աւտեն զինքը դիտեց բայց իրեն հարցընելու սիրտ չըլաւ: Վերջապէս Սէյթնին աղաչանաց զինանելով որոշուած նշանը տուաւ: Լոյսն անմիջապէս աներեւոյթ եղաւ եւ թագուհին իր անմիջիկապ սրտին վրայ ձեռքը դրած զարկը համբելու սկսաւ, բայց երբոր տասնութինգին հասաւ եւ լոյսն երեւան չեղաւ, կարծեց որ իր աղատութիւնը ուշացուած է եւ վհատութեամբ գլուխը ձեռաց վրայ դրած աթոռին վրայ նստեցաւ: Իսկ Մարիամ Սէյթնն՝ որն որ ոտքի վրայ կեցած էր եւ սրտին զարկը համբելն յառաջ կը տանէր, երբոր տեսաւ որ լոյսը չեւեւար, բոլորովին հակառակ կարծիք ունեցաւ, այսինքն մեկնեց որ իրենց փախուստը նոյն իրիկուան համար որոշուած է: Եւ ասիկայ Գէորգ Տուկլասին առած թղթին բոլորովին համեմատ էր: Այսպէս տասը վայրկեանի չափ սպասելէն ետեւ երբոր բնաւ լոյսը չերեցաւ, իր կարծիքը թագուհւոյն յայտնեց: Թագուհին ոտք ելաւ եւ միատեղ քառորդի մը չափ պատուհանին ուղղութեամբ կը նայէր, եւ երբոր լոյս չտեսան, ուղեցին նորէն փորձ ընել, բայց պարապ տեղ, մարած փարոսը չկրցան լուսաւորել տալ: Անմիջապէս իրենց ննջելու խուցը վաղցեցին, ներսէն դուռը կղպեցին եւ իրենց հագուստը փոխեցին, ինչու որ նոյն իրիկուն քիչ յոյս ունենալով իրենց զգեստները չէին փոխած: Հաղիւ թէ հագուցեան փոխուեցան, մէյ մ'ալ ընդունելութեան խուցին դռները բացուեցաւ, եւ իրենց դրան մօտենալու նուազ ոտնաձայն մը լսեցին: Մարիամ Սէյթնն վախէն անմիջապէս ճրագը մարեց: Գուռը բախուեցաւ: — Ո՞վ է, հարցուց թագուհին զողորմուն եւ խուզուեալ ձայնիւ: «Տուկլաս, Տուկլաս, սիրուն եւ հաւատարիմ», մանկական ձայնով պատասխան մ'եկաւ: — Ասի նշանաբանն է հառաչեց թագուհին կիսամար անկողնոյն վրայ իյնալով, իսկ Սէյթնն գնաց դուռը բացաւ: — Պատրաստ էք, հարցուց փոքր Տուկլաս: — Այո, ըսաւ թագուհին ցած ձայնիւ, պատրաստ ենք, Բնչ պէտք ենք ընել: — Ետեւէս եկէք, ըսաւ պատանին իր կարճաբանութեամբ բայց հաստատուն ձայնիւ: — Ուրեմն աս իրիկուն է, հարցուց թագուհին: — Այո, աս իրիկուն է: — Ամէն բան պատրաստ է: — Այո, ամէն բան ի կարգի է: — Ո՞վ մեզի դուռը պիտի բանայ: — Բանալիքը քոյս են, պատասխանեց պատանին: — Ուրեմն յառաջ երթանք որդեակք իմ, ըսաւ թագուհին, Աստուած մեզի հետ ըլլայ: — Փոքր Տուկլաս ասոնց առջեւ անցնելով մինչեւ սանդղղին գլուխը եկան, հոս նշան ըրաւ երկուքին ալ որ քիչ մը սպասեն, եւ ինքը գնաց եւ թագուհւոյն սենեկաց դուռները գոցեց, որպէսզի թէ որ պահանջները անցնելու ըլլան բան մը չտեսնեն: ասկից ետեւ աստիճաններէն վար իջնալու նշան ըրաւ անոնց: Բայց թագուհին աղմուկ լսելով ան սենեկին մէջ՝ ուսկից որ բախ մտնելու համար հարկ էր որ անցնէին, պատանւոյն ձեռքէն բռնելով հարցուց որ զերեք ուր կը տանի: — Բակը, պատասխանեց պատանին: — Բայց, հորէն հարցուց թագուհին, հոն հասնելու համար նարկ է որ ան սենեկէն անցնինք ուր որ հիմայ խնջոք կ'ըլլայ: — Անտարակոյս, ըսաւ պատանին: — Ուրեմն անկարելի է, ըսաւ թագուհին, կորսուած ենք: — Ինչպէս, կորսուած էք, հարցուց պատանին, դուք եւ օրիորդ Սէյթնն Տուկլասեանց նշանադրեստը հագած չէք մի, բերդի սպասաւորներէն մէկը կը համարուիք եւ ո՞վ զձեզ պիտի ձանչնայ. եւ ասկից

զատ ուրիշ միջոց չկայ: — Գէորգ Տուկլաս գիտէ որ աղատութիւնս աս ձամբով պիտ'որ ըլլայ: — Այո պատասխանեց պատանին, ինքը մտածեց աս ձամբան, եւ միայն բերդին բանալիքը ձեռքս բերի: — Յառաջ երթանք ուրեմն, ըսաւ թագուհին, աս անարդ բանտարկութենէն ամենայն ինչ վեր կը դասեմ: — Փոքր Տուկլաս աստիճանին ստորոտը հասնելով մուտք անկիւնէն գինւով լեցուն կուժ մը հանեց եւ թագուհւոյն աջ ուսը դրաւ, անանկ որ երեսը բոլորովին ծածկուեցաւ եւ բազմակնք չէին կրնար անոր դէմքը ձանչնալ: Իսկ Մարիամ Սէյթնն գլուխը հացի կտորներով լեցուն սակառ մը դրաւ եւ աջ ձեռքով նոյն սակառը բռնելով նոյնպէս երեսը ծածկեց: Աս նախազգուշութեամբ նախասենեակը մտան, որն որ մեծ սենեկին կից էր եւ ասկից լոյս եւ աղմուկ կ'ելլէր: Հատ սպասաւորը ծառայութեան զբաղած ըլլալով իրենց միտ դնող չեղաւ: Առջի փորձը զթագուհին քիչ մը քաջալերեց որն որ մեծ սենեկէն անցած ատեն յանդուգն հայեցուած մը նետեց: Սենեկին երկայնութեամբ երկայն սեղան մը դրուած էր եւ անոր չորս կողմը բազմակնք իրենց աստիճանին համեմատ շարուած նստած էին, այսինքն Լոյսը վէճէն բերդին տէրը (Ուիլեմին հայրը), տիկին Լոյսը վէճէն եւ Ուիլեմին Տուկլաս իրենց մեծ որդին սենեկին գլուխն էին, եւ մէկալները ըստ իրենց կարգի եւ պաշտօնի՝ զորն որ դեռակին մէջ ունէին, բազմած էին: Թեպէտ եւ սեղանին վրայ բազմաթիւ ճրագներ վառուած էին, բայց սրահն այնպէս մեծ ու լայն էր որ հեռաւոր կողմերը դեռ կէս մթութեան մէջն էին, եւ թագուհւոյն փախստեան շատ նպաստաւոր: Փախստակնք տեսան որ Տէր եւ Տիկին Լոյսը վէճէն իրենց կռնակը դարձուցած էին, իսկ Ուիլեմին Տուկլաս՝ որն որ հօր եւ մօր քովը կողմնակի նստած էր, իր կասկարմիր պոսերէն եւ փայլուն աչքերէն իմացան որ աս վայրկեանի մէջ իրենց քիչ վնասակար կրնայ ըլլալ քան եթէ սեղանէն առաջ: Թագուհին ասկից աւելի իր զննութիւնները քառաջ տանելու ժամանակ չունեցաւ, ինչու որ փոքր Տուկլաս անվահեցութեամբ սրահը մտնելով, թագուհին եւ Սէյթնն անոր ետեւէն դացին:

Իրենց երեւակայածէն աւելի նուազ էր վտանգը: Երկու փախստակնք սրահէն անցան առանց բազմակնքներէն եւ ծառաներէն ձանչցուելու, եւ նախասենեակը մտան որն որ առջի նախասենեկին դիմացն էր: Հոս պատանին թագուհւոյն ձեռքէն կուժը եւ Սէյթնին գլխէն հացով սակառը առաւ եւ հոն կեցող ծառայից յանձնեց որ զննուորաց համար որոշուած սեղանին վրայ դնեն, եւ քանի որ սպասաւորները սենեկէն հեռանալով գինին եւ հացը սեղանի վրայ կը դնէին ինքը դուռը բացաւ ու զերեք բակը մտցուց: Պատին մէկ անկիւնը երեքն ալ պահանջեց զանդիպեցան, որոնք գիշերական պոշոյտներ կ'ընէին, բայց ասոնք անոնց միտ չգրին կամ չտեսան, որով թագուհին աւելի եւս հոգի առաւ: Ասկից այն պիտի տեղ մը հասան ուր պատուհաններէն լոյս չէր զարնել, եւ իրենց փախստեան շատ յարմար մթութիւն մը կը տիրէր: Պատին քովէն քիչ մը ժամանակ երթալէն ետեւ, պարտեզին դրան առջեւ հասան: Հոս տեղը ահու եւ անձկութեան քանի մը վայրկեաններ ունեցան փախստակնք, ինչու որ տասը մինչեւ տասուերկու բանալեաց մէջէն դուռը բացող բանալին պիտի գտնուէր: Թագուհին եւ Սէյթնն ամենէն մուտք տեղ մը պատին կռթնեցան եւ իրենց շունչը բռնեցին, վերջապէս դուռը բացուեցաւ եւ կրորդ բանալին փորձելով: Երկու կանայք պարտեզը

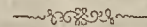

վազեցին, պատանին դուռը ետեւէն գոցելով հազիւ անոնց կրցաւ հասնիլ: Աս վայրկենին մէջ թագուհին հոգի առաւ, գրեթէ կէս մը աղատած էր: Պատանին իր ճամբան շարունակելով պարտեղին մէկալ դուռը եկաւ, եւ ծառախմբի մը մօտենալով փախըտականաց նշան ըրաւ որ քիչ մը հանդարտ կենան, իսկ ինքը ձեռքերը ամփոփելով ու մէջը փչելով բուռի ձայն այնպէս ճիշդ հանեց որ թագուհին կարծեց թէ իրապէս բուն է պոռացողը: Անմիջապէս պարտիզին անդիի կողմէն ուրիշ բուռի ձայն մը լսուեցաւ, եւ ասոր վրայ խոր լուծիւն մը տիրեց, իսկ պատանին ականջները տնկած դեռ ուրիշ նշանի մը կը սպասէր: Եւ իրօք քանի մը վայրկենէն ետեւ խորունկ հառաչանք մը եւ թնդիւն մը լսուեցաւ իբրեւ թէ մէկը գետին ինկած ըլլայ: Թագուհին աս կրկին շառաչման վրայ բոլոր մարմնով դողալ սկսաւ: Ամենայն ինչ ի կարգի է ըսաւ փոքր Տուկլաս ու ճամբան շարունակեց: Գուռը բացուեցաւ եւ մարդ մը պարտեղ մտաւ: Մտնողը Գէորգ Տուկլաս էր. Եկէք, ըսաւ Տիկին, թագուհւոյն թեւէն բռնելով ու բաշելով, ամենայն ինչ պատրաստ է: Թագուհին ետեւէն գնաց բայց իր չորս կողմը նայելով պատին քով բան մը տեսաւ որ պառկած մարդու մը կը նմանէր եւ զարհուրեցաւ: Գէորգ Մարեմայ գողալէն իմացաւ որ բան մը տեսեր է, Արդարութիւն մը կայ, ըսաւ, որ միշտ կը հսկէ, Տիկին, աս մարդը նոյն մարդն է որ զմեզ առջին անգամ մատնած էր, ասկից վերջն ալ մատնութիւն պիտի չընէ: — Ո՛հ, ըսաւ թագուհին, զո՛հ մ'ալ աւերի: — Երթանք, Տիկին ըսաւ Տուկլաս, ժամանակ չորսնցընենք: — Լճին քով հասնելով, Գէորգ պղտիկ քար մը մէջը նետեց, ասոր վրայ եղեգներուն մէջ ծածկուած նաւակ մը լռիկ մօտենալու սկսաւ, եւ քանի մը քայլ մօտենալէն ետեւ նաւուն մէջ եղողներէն մէկը չուան մը ցամաք նետեց: Գէորգ մէկ ձեռք չուանը բռնեց եւ նաւակը ցամաք մօտեցօց, եւ մէկալ ձեռք նաւ մտնելու օգնեց թագուհւոյն որն որ Սէյթոնին հետ յառաջակողմը նստեցաւ, պատանին ղեկին կողմը ցամաքեց, իսկ Գէորգ թիավարներուն մէջ խառնուեցաւ նաւակը ցամաքէն հրելէն ետեւ: Սկզբնայի բախտը տանող նաւակը գիշերական թռչնոյ մը պէս ջրի վրայ շարժիլ սկսաւ: Բայց մէկէնիմէկ երկինքը լուսաւորուեցաւ. որն որ մինչեւ հիմայ ամպերով ծածկուած թագուհւոյն փախստեան նպատամատոյց կ'ըլլար, կարծես թէ չար ոգւոյ բազուկ մը ամպերը պատռած ըլլար, լուսնոյ ճառագայթները ամպերուն ճեղքուածներէն նաւակին եւ անոր շրջակայ տեղերն ինկան: Նոյն վայրկենի մէջ Գէորգ Տուկլաս կարծելով որ թաքելու յոյս չմնաց, թիավարաց հրամայեց որ աւապարեն, բայց դժբախտաբար ասոնք իրենց արագութիւնը չէին կրկնար կրկնապատկել առանց մի եւ նոյն ժամանակ ալ թիակներուն շառաչիւնը մեծցընելու: Բերդին պահանջողը պարիսպին վրայ քայլած ատեն մէկէն կեցաւ եւ սովորական ձայնով «Նաւ մը նաւ մը պատրաստեցէք, պոռաց: — Թիավարեցէք, պոռաց Գէորգ ապա թէ ոչ հինգ րոպէ չանցած զմեզ հալածելու կը սկսին: — Թող ընեն եթէ կրնան, ըսաւ փոքր Տուկլաս, ինչու որ կամ պատէն ցաթկելու եւ կամ դուռը կոտրելու են, որովհետեւ զերենք զրտէն գոցեցի, եւ գլեկին մէջ եւ ոչ մէկ բանալի մը կայ: Եւ բանալեաց տրցակը շարժելով, ասոնք ալ Նելլիի հաւերժաճարսին կը յանձնեմ, զինքը ձեր Հիլտեպրանտին տեղ գլեակին դռնապան կ'ընեմ ըսելով՝ բանալիները լիճը նետեց: — Աստուած զքեզ օրհնէ, ըսաւ Գէորգ, ձեռքը պատա-

նեկին երկնցընելով, Աստուած զքեզ չափահաս մարդու քաջութեամբ եւ իմաստութեամբ օրհնած է: — Նաւ, նաւ, պոռաց երկրորդ անգամ՝ պահա՜նորդը, նաւ պատրաստեցէք եւ տեսնելով որ մօտիկ ընող չկայ ձեռքի հրացանը պարպեց, եւ աշտարակին զանգակը զարնելով, մատնութիւն, մատնութիւն պոռալ սկսաւ որչափ որ կրնար: Մի եւ նոյն րոպէն բերդին դեռ չլուսաւորուած պատուհանները հետզհետէ լուսաւորեցաւ, եւ սենեկէ սենեակ յիմարներու պէս կը վազէին: Թէպէտ եւ փախստականք ըստ բաւականի հեռացած էին, ի վերայ այսր ամենայնի զօրաւոր ձայն մը «Նրախ տուէք», լսեցին եւ մի եւ նոյն ժամանակ պայծառ լուսաւորութիւն մը լճին վրայ տարածեցաւ եւ գնդակ մը նաւէն քանի մը ոտք հեռու անդին ջրին մէջ ինկաւ: Ասոր վրայ Գէորգ իր բարեկամաց թագուհւոյն երջանկութեամբ աղաւտելուն նշան տալու համար ատրճանակ մը պարպեց, որուն վրայ ցամաքին կողմանէ խնդութեան մեծ աղաղակ մը լսուեցաւ: Քանի մը րոպէէն ետքը թագուհին ցամաք ելաւ ուր իրեն շատ մը ասպետք Սէյթոն կոմսին հրամանատարութեան տակ կը սպասէին:

Մարիամ երբոր ցամաք ոտք կոխեց առջի գործքն եղաւ ծնկան վրայ դալ եւ Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալ իր աղատութեան համար: Ասկից ետեւ Գէորգին եւ փոքր Տուկլասին ձեռքէն բռնելով Սէյթոն ատենակալին ղերենք ներկայացուց իբրեւ իր գլխաւոր ազատիչները: Բայց Գէորգ առջինն եղաւ որ թագուհւոյն յիշեցուց որ ժամանակ չկորսնցընէ, ըսելով որ թնդանօթն արձակելով բոլոր շրջակայ բնակիչք հարկաւ ոտք ելած կ'ըլլան: Ասոր վրայ թագուհին իրեն համար պատրաստուած ձիուն վրայ իր սովորական յաջողակութեամբ ելլելով, եւ Գէորգ իր մէկ կողմը իսկ փոքր Տուկլաս իր մէկալ կողմը առնելով, եւ Սէյթոն չուին գլուխն անցած ի չորս արշաւելով մեկնեցան, եւ առտուանց կանուխ Ուէսթ Նիտտորի գլեակն հասան, որն որ Սէյթոնին դաստակերաններէն մէկն էր: Աս դաստակերտը որ նոյն առնետուն սովորութեան համեմատ աղէկ ամրացուած էր, եւ գիտնալով որ թագուհւոյն առջի ապաստանարանն հոս պիտի ըլլար, աւերի եւս զօրացուցած էին եւ ընտիր զօրքով լեցուցած: Հոս Մարիամ իր ազատութեան առջի գիշերն անցուն, եւ երկրորդ առտու ուրախութեամբ տեսաւ իր հաւատարիմ կոմսից գնդերը որոնք դաստակերտին չորս կողմն առած վաշտ վաշտ կեցած էին: Թագուհին իրեն հաւատարիմ մնացած կոմսերը ժողովելով խորհուրդի նստեցաւ եւ որոնք որոշեցին որ ամենէն առաջ Տրաֆնէ բերդն առնուն որպէսզի անկից Տէօնպարթոն բերդն անցնելու կարող ըլլան եւ թագուհին հոն գնելով ապահովցընեն, ինչու որ Տէօնպարթոն այնպիսի ամրոց մըն էր որ գրեթէ երեք ամիս չափ Սկզբնայի բոլոր զօրութեան դէմ կրնար դիմանալ: Որոշուեցաւ ալ որ երկրորդ օրն անմիջապէս կանուխ արշաւանքն սկսին: Նոյն գիշերը նոր զօրք հասնելով, չէ թէ միայն թագուհին պահպանելու բաւական գունդ մը, այլ երեւելի բանակ մը կազմեցին: Ասկից ետեւ Հեմֆրի թընեանց գլեակն անցան, ուր որ քանի մ'օր կեցաւ եւ զօրահանդէս ըրին (3 Մայիս):

Պէտ'որ շարունակուի:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՕՍԵՐԱՆ

Օրաբարի վրայ տեղեկութիւն մը:

Ասօդերեւոյթը կարծուածէն աւելի յաճախ կը պատահի: Ասօդերու մէջ դիտուածներէն յայտնի կը տեսնուի որ քիչ տարի եղած է որուն մէջ քարանց անկումը պատահած չըլլայ, քանի մը տարիներու մէջ շատ անգամ եւ զանազան տեղ: Քանի եւ քանի օդաքարեր անքնակ եւ մեղմէ անտես կողմերը, գետերու, եւ ծովերու մէջ չեն ինկած: Մեր թուահամարէն մինչեւ 1800 քանի մը տարակուսական պատմութեանց միտ չգնելով դրեթէ 130 ասանկ օդերեւոյթ պատահած է: Ասօդայ չափ երկայն ժամանակի միջոցին մէջ համեմատութեամբ քիչ պատահած գէպքն այնչափ զարմանալի մեղի կ'եւրեւայ որչափ որ ըսելու ըլլանք որ տառնութիւններու դաւրուն երեք տասնեկայ մէջ դրեթէ ութսուն քարանց անկում դիտուած է: Բայց առջի ժամանակները մեր հիները շատ անփոյթ եղած պիտի ըլլան ասանկ դիպուածները ստորագրութեամբ ի դիր աւանդելու: Տասնութերորդ գարուն մէջ պատահած զարմանալի օդերեւոյթներէն չորսը մեր մտադրութիւնը կը զրգռեն: Խօսքս ան օդաքարանց վրայ է որն որ Տաճկաստանի, Պալիէրայի, Խոսլիայի եւ Անգղիայի մէջ պատահեցան: 1740ին Հոկտեմբերի 25ին համատարած օդը պայծառ եւ մաքուր էր, հովի եւ ամպերու ամենեւին նշմարանք մը չկար, կէսօրուան մօտ Ռումելիի մէջ Գանուբին մօտերը Հեզերլըատ աւանը փոթորիկ մը մօտենալ սկսաւ որն որ օդն ամպերով եւ անձրեւով սեւցուց այնպէս որ պայծառ օդը մթին գիւշերի դարձուց: Երեք որոտումներ հետզհետէ իրար յաջորդեցին, մարդիկ եւ անասուններ անզգայ գետին փռուեցան, այնչափ սաստիկ էր որոտումն եւ երկրին սասանումը: Օդէն քարեր ինկան: Հեզերլըատին դատաւոր Բ. Գրան անմիջապէս ծանուցադիր գրեց, որուն աւանին ամէն բնակիչը ստորագրութիւն տուին, եւ ինկած քարերը նամակին հետ խրկեց:

Օրաւոր որոտումներով եւ զարհուրելի օդի շաւաշմամբ՝ սր ժամանակ որ գէպ արեւմուտը երկիրը խաւարեցաւ, 1768ին Նոյեմբերի 20ին ժամը 4ին Պալիէրայի Մաւէթքիլիսէն աւանին մէջ օդաքար մ'ինկաւ: Տեղւոյն համարակալը շատ վիպից երդմամբ վկայութիւնը առնելէն ետքը ծանուցադիր մը գրեց: Երկրորդ օրը 38 փունտ ծանր քարը գտնուեցաւ:

Սիէնայի քով 1794ին Յունիսի 16ին զարմանալի օդերեւոյթ մը պատահեցաւ: Արեւուն մօտեւէն քիչ մ'առաջ արեւելեան կողմէն շարժուն հրեղէն գունդ մ'երեւցաւ որն որ ագի մ'ալ ունէր: Պէսպէս թնդիւններ հետզհետէ օդի մէջ լուեցան եւ զարհուրելի շաւաշմամբ շատ քարեր ինկան, որոնք ըստ մեծի մասին փոքր էին բայց ոմանք քանի մը փունտ ծանր ալ էին: Ասոցմէ ոմանք քանի մը ոտք խորութեամբ հողին մէջ թաղուեցան, քարին մէկը տղու մը գլխարկէն անցնելով տղուն գլուխը այրեց տղորեց, իսկ առ հասարակ շատերն իրենց ջերմութեան հետքը ծառոց վրայ թողուցին: Մեծկակ քարին մէկը լճակի մը մէջ ինկաւ եւ ինկած տեղը ջուրն

եւացուց: Խոսլիայի բնագէտները յարմարութիւն ունենալով կանուխ եւ ապահով տեղեկութիւն մը տուին աս երեւութիւն վրայ եւ զանազան մեկնութիւններ հրատարակեցին, որոնք այնչափ աւելի անտարակուսելի են որչափ որ կառավարութեան միջամտութեամբ փիէնցայի դատաստանարանը շատ վիպներ քննուեցան եւ ականատեսներ իրենց տեսածը երդմամբ հաստատեցին:

Իսկ չորրորդ գէպքը զորն որ յառաջ պիտի բերեմ 1795ին Անգղիայի Ուուսթըթէճի քով պատահեցաւ: Մեղմ օդը կը տիրէր, երկինքն ամպերով ծածկուած էր եւ ասոր համար հրեղէն գունդը չէր կրնար երեւելի ըլլալ, հեռաւոր թնդանթներու ձայնի նման զանազան թնդիւններ լուեցան: 56 փունտ ծանր քար մը բաղմալիւ ականատեսից առջեւ մէկ ու կէս ոտք խորութեամբ երկրի մէջ թաղուեցաւ: Ասօդաքն՝ որն որ Անգղիայի շատ երեւելի բնագէտները վիպած եւ ըստ պատշաճի քննած են, ինչպէս նաեւ վերը յիշուած Սիէնայի դիպուածն՝ ամէն հակառակութիւնը վերցուցին փարատեցին մինչեւ նոյն ատեն օդաքարանց իյնալուն կարելութեան վրայ եղած ամէն տարակոյնները: Ալ ասիկց ետքը չէին կրնար ապահով վիպներով ապացուցուած իրը իբրեւ առասպել, խաբէութիւն կամ առաջ Բ մը մերժել եւ ուրանալ:

Անտարակոյս կը բաղձաք միանգամայն աս՝ երկինքէն ինկած քարանց գոյութեան եւ կազմութեան վրայ եղած պէսպէս կարծիքներ լսել: Բայց ամենէն առաջ աս երեւութիւն էութեան վրայ քանի մը խօսք նետենք: Ասոր սեպհակնութիւնները, ներքին եւ արտաքին տեսքը վերն բնահանրապէս ստորագրեցինք: Ճիշդ քննութեան տակ օդաքարերը տեսնուեցան որ պէսպէս մետաղական, հողային եւ ուրիշ մասունքներէ բաղկացած են որոնք իրարմէ որոշակի բաժնուած են (քիմիապէս միաւորուած չեն) հատակերպ են եւ իրարու հետմիայն կցած են: Աս բաղադրիչ մասունքներն են զուտ երկաթ որն որ աղբա աղբա կամ սրածայր բաժնուած՝ օդաքարանց մէջ առջին անգին տարածուած է, միայն քանի մը տեսակներուն մէջ երկաթ չիդտնուիր. աւգիտ (տես Բ. Պատ. Բ. Հատ. 144), լապրատոր քար, ծծմբախառն արծաթ, Օլիվին, (որն որ Պաղալթ վէմին գլխաւոր բաղադրիչ մասունքներէն մէկն է) եւ այլն: Բայ ի մետաղական երկաթէն որն որ պարզ աչօք ալ կը տեսնուի, մէկալ մասունքները բացարձակապէս օդաքարին մէջ միայն չեն գտնուիր, այլ շատ կամ քիչ յաճախ եւ բնութեան մէջ եւ շատերը մեր վէմերուն բաղադրիչ մասունքներն են: Շատ օդաքարեր աս իրենց միակերպ բաղադրութեամբ այնչափ իրարու նման են որ մարդ կը կարծէ թէ ամէնն ալ մի եւ նոյն բնուէն բրդած ըլլան. միայն ոմանք քիչ մը տարբերութիւն կը ցուցնեն:

Իսկ իրենց քիմիական բնութեանը նայելով օդաքարերը գրեթէ մի եւ նոյն բաղադրիչ մասունքներէ կազմուած են: Ճիշդ տարրալուծութեամբ երբեմն մեծ երբեմն փոքր քանակութեամբ գտնուած նիւթերն են երկաթ (մաքուր, ծծմբերկաթ կամ երկաթի որսիտ), խճահող (քանի մը օդաքարանց մէջ կէսէն աւելի է), տաղիլ, կրա-

հող (հասարակօրէն քիչ քանակութեամբ), նիւթէլ, մանկան, ծծումբ (ըստ մեծիմասին երկաթի հետ միաւորած): Ասկից զատ շատ անգամ խրոմ (մասնաւոր տեսակ մետաղ մը), կաւահող, նատրիոն, ջուր, ածխածին (պարզ Ալէի քով ինկածներուն մէջ) եւ աղի թթու (Շթաններէ քով ինկածներուն մէջ): Եւ վերջապէս Պերզելիոս քանի մը տեսակ օդաքարանց մէջ կաղիի, անագի ու պղնձի նշմարանքներ գտած է:

Ինչպէս որ յառաջագոյն ըսած էի որ օդաքարանց սկզբան կամ գոյութեան պատճառին վրայ ամէն կարծիքներն, թող տանք հիմայ հնոց կարծիքներն որոնք ի համար չեն դար, քիչ կամ շատ յողքող ու անբաւական են, եւ ոչ մէկ ենթադրութիւն մը թեպէտ եւ անոնցմէ ու մանք բաւական հաւանութիւն ունենան, կատարեալ յագեցուցիչ են: Աս միայն ստոյգ է որ օդաքարերն իրենց անկումէն յառաջ մեր մոլորակին չէին վերաբերեր, մեր երկրէն բացուած կտոր մը չեն կրնար մտածուիլ եւ կամ օդաքարերն կայծակէն պատճառուած չեն: Ասոր նման չիկրնար ցուցուիլ ան կարծիքն ալ որ օդաքարերն հրաբուխներէն նետուած ըլլան: Օդաքարերն ամէն տեղ կ'իյնան եւ ան ալ քիչ կամ շատ հեռաւորութեամբ կենդանի հրաբուխներէն: Եւ թէ որ օդաքարանց իյնալու տեղը հիմայ կենդանի եղող հրաբուխներուն հետ համեմատելու ըլլանք, կը տեսնենք որ շատ մեծ անբացատրութիւն մը կայ որուն եւ ոչ մէկ տեսակ ձգողական զօրութիւն մը կրնայ հասնիլ: Աս կերպով ոմանք կ'ուզէին, ինչպէս որ վերը ըսինք Սիէնայի քով համբաւաւոր քարանց տարափը (1794) վետուվինոյթքերուն տալ: Բայց Սիէնայի քով քարանց տարափը Յունիսի 16ին եղաւ, իսկ վետուվեան ժայթքումն աւելի կանուխ էր Յունիսի 14ին եւ 15ին, եւ ըստ հետեւորդի մէկ ու կէս մինչեւ երկու օրան միջոցի հարկաւորութիւն պիտի ունեցած ըլլան քարերը 50 մըն ճամբորդութիւն ընելու համար նէպպոլէն մինչեւ Սիէնա, որն որ ասանկ կամաց չուին ատեն ինչպէս կրցեր են կենալ բաց օդի մէջ առանց վար իյնալու: Մէկ թնդանօթի գունդ մը աւելի նուազ արագաշարժ է քան եթէ օդերեւոյթ մը՝ որ 50 մըն անջըպետութիւնը 25 րոպէի մէջ կ'ընէ կը կտրէ:

Նոյնպէս բաւական ապացոյց չունին ան կարծեաց պաշտպանողներն որ կ'ըսեն թէ օդաքարք՝ երկրիս համատարած օդի մէջ գտնուած մասունքներէն քիմիական բնական զօրութեամբ կը կազմուին, այսինքն օդին մէջ գտնուած կազանման մարմիններէն կը գոյանան, եւ աս վանգուածը փոքր մոլորակաց նման իրենց շրջանը ունին մինչեւ որ երկրիս վրայ իյնան: Բայց սակայն ան նիւթերն որոնցմէ որ օդաքարերը կազմուած կը համարուին գէթ մինչեւ հիմայ համատարած օդի մէջ դեռ չեն գտնուած, եւ քանի մը օդաքարեր երբեմն այնպիսի մեծ զանգուածով կ'ըլլան որ այնչափ կարծաւորեալ ժամանակի մէջ իրենց սղանալու ատեն կազմուիլը հազիւ կրնայ մտածուիլ:

Աւելի շատ պաշտպանողներ ունեցաւ օդաքարանց «Լուսնական», կարծիքը, եւ աս ենթադրութիւնը այնչափ աւելի նշանակութիւն ունեցաւ եւ վստահութիւն ստացաւ քանի որ նոր ժամանակներս Պերզելիոս իրեն սեպ-

հական արամտութեամբ աս կարծիքն պաշտպանած եւ գիտնականօրէն կարելի ցըցուցած է: Աս կարծեաց համեմատ օդաքարերը լուսնէն՝ սրն որ մեր երկրին ամենէն մերձաւոր երկնային մարմինն է, նետուած են:

Չենք կրնար հակառակիլ որ Լուսնոյ մէջ հրաբուխական ներգործութիւններ ըլլան այնպէս ինչպէս որ մեր երկրիս վրայ փորձով կը տեսնենք: Մեզի դարձած լուսնոյ ամբողջ մակերեւոյթը բարձրութիւններով լեցուած կ'երեւայ. աղէկ հեռագէտով մը ասոր փորձը կրնանք անձամբ տեսնել: Լուսնոյ լեռանց վրայ գիտուած են ան տեսակ ձեւերը որոնք մեր հրաբուխներուն նկարագրական են, նոյնպէս խառնարաններ (հրաբուխներուն բերանները) գիտուած են, աստղաբաշխներէն ոմանք մինչեւ վառուած լեռներ տեսած ըլլալ կ'ուզեն: Լուսնէն մեր երկիրը զանգուածներ նետելու կարելիութիւնը շատ երեւելի աստղաբաշխներ զոր օրինակ Օլպէրս, Լաիլաս մաթեմատիկայօրէն ցըցուցած են: Գժուարին հաշիւներով կը յուշընեն որ Լուսնէն նետուած մարմինները գրեթէ 34,000 ոտք մէկ մանրերկրորդի մէջ ընելով մեր երկիրը կը հասնին:

Ասոր համեմատ օդաքարերը լուսնոյ լեռանց՝ ժայռերուն հատակատորներ ըլլալու են որոնք իրենց տեղէն բրդած եւ մեր մոլորակը նետուած են, եւ իրենց մեր երկիրը ճամբորդութիւն ընելու ատեն ուրիշ փոփոխութիւն կրած պիտի չըլլան, բայց եթէ իրենց մակերեւոյթը սեւ հալած կեղեւով մը ծածկուած պիտի ըլլան ինչպէս որ վերը ըսինք: Զարմանալի պարագայ մըն է որ Լուսնոյ հրաբուխք միշտ մի եւ նոյն տեսակ քարեր դուրս կը նետեն. բայց աս ալ մեկնութիւն կ'ընդունի ենթադրելով որ մեզի դարձած լուսնոյ մասին վրայ եղող լեռները մի եւ նոյն տեսակ յօրինուածութիւն ըլլան, մի եւ նոյն տեսակ ժայռեր տիրող ըլլան:

Որչափ որ հեռու է մեզմէ աս լուսնական կարծիքը մերժելը, այնչափ ալ ուրիշ կողմանէ քանի մը ընդդիմութիւններ կրնան յուռալ: Օրինակի աղադաւ գիտուած է որ օդաքարանց տարափին հետ միշտ կցեալ են ուրիշ օդերեւոյթներ, որոնք հաւատալու բաւական պատճառ կու տան որ օդաքարանց գոյանալը իրենց իյնալէն քիչ մը յառաջ պէտք է որ եղած ըլլայ: Լուսնոյ ցլուցումներ, հրեղէն գնդերէն ելած հետոյհետէ թնդիւններ եւ այլն եւ այլն, դժուարաւ կը մեկնուին թէ որ ընդունելու ըլլանք որ օդաքարք լուսնոյ հրաբուխներէն յառաջ եկած են:

Եւ ի վերջոյ նոր կարծիք մ'ալ գնենք որուն համեմատ օդաքարանց կազմութիւնը գլխաւորաբար երկրի մասունքները լուծուելով եւ կազանման մետաղաց տարրերը համատարած օդին բարձրագուտները ցնդելով օդաքարանց կազմուելուն պատճառ կ'ըլլան:

Աս ամէն կարծիքներէն՝ որն որ կ'ուզէ ստոյգ ըլլայ, իրը միշտ ծանրակշիւ եւ հետադրուական է ամէն գիտնականաց համար որ միայեալ զօրութեամբ ետեւէն իյնան նոյնը պարզ կերպով լուսաւորելու:

— 1892 —

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՕԳՈՍՏՈՍԻ

Կ'ըսուի որ լրագիր կարգաւ ալ գրեւէն դիւրին չէ. մա-
նաւանդ երբոր կ'ուզուի մէկէն երկու հասկընալ, ու ենթա-
դրականէն գրականը բաժնել: Աս դժուարութիւնը նոր առեւ-
նեքս աւելի շատցաւ քանի որ մեծ լրերը մեծամեծ ոտերով լե-
ցուեցան. ասոնք ալ բան մը չէին արժեք, թէ որ ասոնց գլուխը
մեծագոյնով մարդիկ կեցած չ'ըլլային: Բայց կարգացողին
պէս գործին ալ աս դիւրութիւնը կայ որ գէթ մէկ երկու հեղ-
ինայէն ետքն ալ ստատացին քով չեհանգիպիր, լսածը չի-
կըռած չ'առնուր: Բիշ Ժամանակուան մէջ աշխարհքիս ամէն
կողմը երեւցած շփոթութիւնները դիպուածական բան չէ, կայ
մէկը որ աշխարհքիս խաղաղութիւնը պահելու համար, ասոնք կը հա-
րէ ու կը սնուցանէ. աս մէկը կամ մէկալը ի պաշտօնէ կրակ
մարողին կը նմանի որ ջրի տեղ իւր կը գործածէ: Արեւելք
ու Արեւմուտք հիմա փորձով իմացաւ որ աւելի երջանիկ էր
իրեն միամտութեան մէջ, որն որ իրեն շատի նստաւ: Իրերը
սկսան մեծաբայլ յառաջ երթալ, Իտալիայի ետեւէն Արեւելք
եղաւ, ուր որ արդէն անմեղ արեւն թափուել սկսաւ որն որ
պատճառ ըլլողներուն դէմ կ'ազարակէ: Ինչո՞ւ արդեօք միշտ
կ'աշխատուի որ աւրուած խաղաղութիւնը նորէն հաստատուի
ու հաստատուած անվտանգութեան տեղ նորէն վտանգութիւն
ծնանի ու չիլաղողի: Ենթադրելով երբոր բերնով ցորեն ու
ձեռքով որոնմ ցանող կ'ըլլայ, երկիրը հրաշք չիկրնար գործել:
Էւրոպայն ձանձրացաւ աս տեսակ կեանքէն, կ'երեւայ որ անո-
րոշ խաղաղութենէն աւելի որոշ պատերազմի կը պատրաստուի.
մարդկային ընկերութիւնը զոյւեցաւ. իրեն երջանկութեան հա-
մար բռնուած խաղաղութեան քաղաքականութենէն. կեանքը, ինչքն
ու պատիւը ալ աղգաց օրինաց տակ չէ. Բը օրէնք բռնութիւն
է ըսողները անսոց վրայ կ'իջիւն: Բանի որ Իտալիայի մէջ ա-
ղատութեան կռիւն սկսաւ, իրենք զիրենք ձանձրող ազատագ-
րիները իրենց բուն երկիրը Թուրքիին եւ ուրիշ տեղեր փա-
խան: Սիկիլիայի մէջ սիւլքորեն ի զատ ուրիշ մարդ քիչ կը
տեսնուի, նոյնը հիմա կը պատահի Նեապոլոյ մէջ. իշխանե-
րէն մեծ մասը Հռոմ, Ալենտիկ, Գերմանիա ու Գաղղիա ցրուե-
ցան, ինչու որ Կարիպատին, Սիկիլիան աղատելէն ետքը Նեա-
պոլոյ վրայ կը քայլէ: Աս մարդուն անձնական քաջութենէն
աւելի, որն որ իրեն չի զլացուի, Անգղիայի ու Գաղղիայի կող-
մանէ գտած բարոյական ու նիւթական զօրութիւնն է որ զինքն
անհաստատի ու անկուստի բաներուն կը յանդգնեցնէ: Եթէ
անսոց աս օգնութիւնը չունենար եւ թէ չզիտնար որ աս երկու
տէրութիւնները Նեապոլոյ թագաւորական ցեղէն իրենց վրէժն
առնելու համար զինքն իրենց ձեռքը գործելը առած են, խելք
ունենալով չէր համարձակեր քանի մը հազար հոգւով՝ 150,000
սորի վրայ քաջ ու կրթեալ զօրք ու մէկ ահեղ նաւատորմը
մ'ունեցող թագաւորի մը վրայ քայլէ: Ուրիշ Բոնի չեա-
նալիս Գաղղիայի միւս կողմէն իրենց մէջ հաստատելէն ետքը կըր-
նային յուսալ որ իրենց ուղածն յառաջ կրնան տանիլ, բայց
աս սկզբան ճիշտ պահանջութեանը իրենք օրէնսգիր ըլլալով,
չէին պարտաւորի: Աստիկայի զօրապետ մը Ս. Բաշանայա-
պետին ծառայութեան երթալ ուզելը վերջիշեալ երկու տե-
րութեան կողմանէ բողոք ընելու առիթ տուաւ, իբրեւ թէ
Աստիկան նորէն ուրիշն բանին մէջ կը խառնուի: Զօրք Ժող-
վել ու անի պահանջները առանց ստակի չ'ըլլար, նոյն իսկ տե-
րութիւն ըլլողներուն աս մտածել կու տայ որ պատերազմ ընե-
լը կը դժուարեցնէ. ուստի է ուրեմն Կարիպատին պայտօք զօ-
րութիւնը որ երկու կողմանէ ալ դժուարութիւն մը չի քաշեր:
Սարգիսիային չէմ ընել ըսելով ըրած օգնութիւնը յայտնի է.
Անգղիան ալ իր թշուառութեամբ անոր համար ստակ ու
մարդ Ժողվել կու տայ, զէնք ու նաւ ուղածին չափ առանց
դժուարութեան կը խաւրէ ինչ որ Գաղղիան Սարգիսիայի
նկատմամբ ըրաւ ու մինչեւ հիմա կ'ընէ, նոյնը Անգղիան Կարի-
պատին կ'ընէ, ու աս ամենայն ուրիշ բանին խառնուել չի-
տեսուիր: Սիւայ բարիներուն օգնելն արդեւալ է, անսոք պէտք
է որ գէշերուն ու ապստամբներուն զոհ ըլլան: Աս է հիմա-
կուան տիրող հոգին, որն որ կանուխ կամ ուշ շտապուն շա-
հուն դպչելու վախուն համար մեծ տէրութեանց մէջ քիչ Ժա-

մանակէ ետեւ քաղաքականութեան փոփոխութիւն մը կը նշ-
մարուի:

Ամենուն յայտնի է թէ ինչու նախ Ռուսիան ու յետոյ
Աստիկան յաղթուեցան, ու յաղթուելէն ետքը յաղթողին
դէմ խոնարհի կերպարանք մ'առին. աս բանս երկայն ատեն
չէր կրնար տեսել պէտք էր որ մէկը մէկալին ներէր, ու եղած-
ներէն ըլլալիքները տեսնելով ապագայ չարաց առջեւը առնե-
լու համար իրենց մէջ միաբանէին: Տեսանք որ անցեալ ամառն
ձմեռն թեպէլք քաղաքը Աստիկայի կայսրը Պրուշի տիրող իշ-
խանին հետ տեսնուեցաւ. իրենց մէջ որոշուածը գտնելու հա-
մար մինչուկ հիմա էւրոպայի բոլոր լրագիրներուն նիւթ եղած
է. բայց թէ նոյն իշխաններուն ու թէ իրենց պաշտօնէից վա-
նաղան առիթներու մէջ ցրցուցած շարժումներն ու լեզուէն
աս յայտնի կ'երեւայ որ Իտալիան պատերազմին յառաջ եւ
յետոյ ինչ էին նէ նոյնը չէն. իրենց մէջ միաբանութիւն մ'է-
ղած է, գլխաւորաբար Էւրոպայն տակն ու վրայ ընող ինչոր-
ներուն նկատմամբ, որոնց մէջն է Իտալիային վեճակը ու Կարի-
պատին յառաջ գալովը, Նեապոլոյ, Հռոմայ ու Ալենտիկի
դիրքը: Կ'ըսուի որ Պրուշի խոստացած ու պարտաւորուած ըլ-
լայ Աստիկային օգնելու թէ որ Իտալիայի պատճառաւ Գաղ-
ղիան նորէն իրեն դէմ ելլէ. նոյնպէս Աստիկան խոստացած
ու պարտաւորուած ըլլայ Պրուշին օգնելու թէ որ Գաղղիան
Ռուսիոյ վրայ յարձակելու ըլլայ: Ասկէ ի զատ կը կարծուի որ
Պրուշի իր վրան առած ըլլայ Ռուսիան՝ Աստիկայի հետ հաշ-
տեցնելու, որուն համար նորէն կը խօսուի որ Հոկտեմբեր ամ-
սին մէջ երկու կայսրերը Պրուշի տիրող իշխանին հետ Գերմա-
նիայի ուրիշ թագաւորներ ալ Արշաւապետ պիտի մէկտեղ գնան:
Անգղիային ալ ասոնց հետ մէկտեղ ըլլալուն ոչ որ կը տարա-
կուի, որովհետեւ իր շահը ապահովութեամբ զօրաւորին քովը
կը գտնէ, որն որ իր քաղաքականութեան սկիզբն է: Աս եղած-
ներէն Գաղղիայի կայսրը իրեն դէմ դաշնակցութեան հոտ մը
առնելով նորանոր խոստմունքներով կ'աշխատի որ Անգղիան
իրեն համար պահէ. Գերմանիայի երկու մեծ տէրութեանց
Գլուխներուն մէկ մէկալին թեպէլք ձեռք երկնցնելու օրը, ինքն
ալ Անգղիայի դաշնակցին քով գտնուած իր սիրելի բարեկամին,
ու հին հաւատարիմ դեսպանին կ. Պերսիենիին նամակ մը կը
գրէ, յանձնելով որ ասի Լ. Բելմոնտին կարգայ: Երկայն խօս-
քերով կը ջանայ ցրցունելու որ իր վրայ եղած կարծիքը անի-
բաւ է. ինք միշտ խօսքը բռնած, մէկու մը՝ մանաւանդ Անգղիայի
դէմ անվտանգութեան առիթ մը տուած չէ. ինչպէս հիմա,
նոյնպէս ասկէց ետքն ալ կ'ուզէ ամէն երեւելի խնդիրներու մէջ
մէկտեղ ու միաբան յառաջ երթալ: Ի՞նչ քաջալիս զօրաւորութեան
Անգղիայի զօրութեան չեհանգի, անոր համար ալ անգիտ է ան բելմոնտ
որ է՝ Անգղիայի մէջ Գաղղիայի յարձակելու կ'ըսէ: Աս ամէն բարեկա-
մական ապահովացուցմունքները Անգղիայի վրայ ինչ աղպեցու-
թիւն ըրաւ յայտնի չէնք գիտեր, բայց գործնական պատասխանը
ան եղաւ որ, Լ. Բարլեթտին առաջարկութեամբ, որն որ
զօրաւոր պատճառներով կը ցուցնէր որ ի հարկէ օր մը Ան-
գղիայի ու Գաղղիայի մէջ պատերազմ պիտի բացուի, խոր-
հրդանոցները միաբան ու միաշունչ 11 միլիոն Սղո. տուին որ
ամբողջութեամբ ու պաշտպանութեան միջոցները շատնան. կ'ը-
սուի որ աս ասի պատասխանը Լ. Դարլեթտին ականջին աղէկ
չիհնչեցին: Աս դէպքերէն ետքը Թիւրքիիի դաշնակց թէ Իտա-
լիա ու թէ Աստիկա խաւրուելու զօրաց օգնութեան խնդրոյն
մէջ սկսաւ լեզուն չափաւորել, Նեապոլոյ թագաւորը խոստ-
մանը դէմ՝ յեղափոխութեան զոհ ըրաւ, որպէս զի Անգղիայի
սիրտն առնու ու Արեւելքի արշաւանքը մեծ տէրութեանց
որոշման տակը ձգեց. ամէն առիթ մէջ սկսաւ խօսել որ իր միտքը
չար կը մեկնեն, միով բանիւ դժուարը եկաւ որ ինչու որոման
ցորեն չեն զրուցեր, որն որ սկսած էր արդէն երեւան դալու
Իրանիայի մէջ Անգղիայի դէմ, Բողենի մէջ Պրուշի դէմ,
Արշաւապետի մէջ Ռուսիայի դէմ, Իտալիայի ու Հունգարիայի
մէջ Աստիկայի դէմ: Աս տէրութիւնները գուցէ աւելի եւս
դիւրութեամբ իրարու հետ կը միաբանէին, եթէ վարպետու-
թեամբ Տաճկաստանի խնդիրը նորէն ոտը չհանէին: Անգղիայի
հետ երկուքը կը միաբանին որ Տաճկաստանի ամբողջութիւնը
պահուի ու պաշտպանուի 1856ին Փարիզ եղած դաշնայն հոգւոյն
համեմատ, մէկը միայն կայ որ աս մասին մէջ ուրիշ տեսութեան

